

Vissen naar de versteende dierenwereld van de Oosterschelde

H.J. Ahrens

SAMENVATTING

Tijdens de 46ste Kor en Bottocht op 31 augustus werden 53 fossiele resten van landzoogdieren uit het Vroeg Pleistoceen (circa 2 miljoen jaar geleden) uit de Oosterschelde opgevist. Unieke vangsten waren: een ellepijp van de hyena *Crocota perrieri* en een proximale fragment van het spaakbeen van de neushoorn *Stephanorhinus cf. etruscus*.

SUMMARY

53 fossil remains of land mammals dating from the Early Pleistocene (circa 2 million years ago) have been trawled up from the Eastern Scheld estuary during the 46th palaeontological expedition of the Kor en Bot Society on 31 August 1996. Unique catches are: an ulna of *Crocota perrieri* and a proximal radius fragment of the rhinoceros *Stephanorhinus cf. etruscus*.

'Zware storm teistert zuiden' kopte de krant die week. In de Zeeuwse wateren bereikte de wind bij vlagen kracht 9. De wind móest gaan liggen. Want voor zaterdag 31 augustus stond de 46ste Kor en Bottocht op het programma. Bij windkracht 6 wordt de tocht afgeblazen. Te gevaarlijk voor de landrotten die waren uitgenodigd om mee te gaan vissen naar fossiele botten in de Oosterschelde. Te gevaarlijk, omdat zij de zeebenen missen van de Zierikzeese vissersfamilie Schot, die hun mosselkotter ZZ8 ieder jaar gratis een dag ter beschikking stelt van de wetenschap.

Nationaal Natuurhistorisch Museum

Gelukkig stond er die zaterdag slechts een lichte bries op de Oosterschelde. Schipper Jaap Schot zette vroeg in de ochtend koers naar de Hammen, een diepe geul pal ten zuiden van Schouwen, tussen Zierikzee en de stormvloedkering. Aan boord bevond zich een bont gezelschap van wetenschappers, WPZ-leden, journalisten en andere geïnteresseerden. Tezamen vormen zij het ledenbestand van het fictieve genootschap Kor en Bot. Dr John de Vos, conservator fossielen van het Nationaal Natuurhistorisch Museum (NNM) in Leiden, had wederom de wetenschappelijke leiding over de paleontologische expeditie. De media waren vertegenwoordigd door een radioploeg van de omroep Schouwen-Duiveland en een verslaggever van het Noordhollands Dagblad. Aan boord was ook Wim van der Weiden, directeur van het NNM. De opgeviste fossielen komen in de verzamelingen van dit museum terecht. Onlangs gaf John de Vos een voordracht over zijn onderzoek naar de Oosterschelde-fossielen. Hij maakte daarbij duidelijk, dat de Kor en Bottochten onmisbaar zijn voor onze kennis van landzoogdieren uit het Vroeg-Pleistoceen, zo'n 2 miljoen jaar geleden. Van der Weiden was één van de toehoorders en wilde wel eens van dichtbij meemaken hoe het korren naar botten in zijn werk gaat.

Gewei

Het belooft een succesvolle tocht te worden. Al bij de tweede trek werd tussen het materiaal dat de metalen sleepnetten (korren) van ca. 40 meter diepte op het dek uitstortten het eerste fossiel gevonden: een rozenstok van *Eucladoceros ctenoides*, een groot hert. De rozenstok is een knobbel op het voorhoofdsbeen die zich in het eerste levensjaar ontwikkelt. Vanaf het tweede levensjaar vormen zich bij de mannelijke dieren op de rozenstokken de geweien.

Gezien de lengte van het stuk was het waarschijnlijk van een jong individu. Zoals alle hertachtigen, wierpen ook *Eucladoceros*-mannetjes elk jaar hun gewei af. Na elke afwerp werd de rozenstok een stukje korter. Hoe ouder het hert, hoe korter de rozenstok. Even later werd een tweede fossiel van een groot hert opgevist. Nu was het de basis van een geweastang met een mooie rozenkrans. Meteen daaronder zat een kort rozenstokje. Het gewei was dus van een ouder individu (fig. 1).

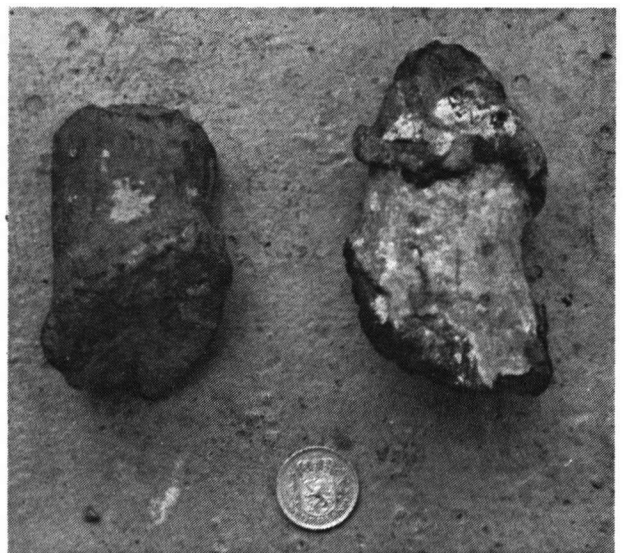

Fig. 1: Twee rozenstokken van *Eucladoceros ctenoides*, rechts met gewei-aanzet.

Fig. 1: Two antlers of *Eucladoceros ctenoides*

Later die dag werd er nog een fragment van een metapode (kanonbeen) van een hert opgevist. Niet verwonderlijk: fossielen van herten behoren tot de meest algemene vondsten in de Oosterschelde.

Zeesterren

In 1995 was de vangst van de ZZ8 nogal mager geweest. In totaal kwamen slechts negen botten in de sleepnetten terecht. De oorzaak lag vermoedelijk in de massale hoeveelheden zeesterren, die als een dichte mat de fossielhoudende bodem afschermden. Gelukkig voor de fossielenjagers, waren winter en voorjaar koud. Veel zeesterren zijn gestorven en de voortplanting kwam langzaam op gang. Door de uitdunning van de zeesterren hadden de korren nu geen enkele moeite om grip te krijgen op de bodem. Elke twee trekken was het raak. In totaal belandden 53 zwarte botten op het dek. Fossielen van olifantachtigen waren in de meerderheid. Van de mastodont *Anancus arvernensis* kwamen een stukje kies, twee gave handwortelbeentjes en een fragment van een halswervel naar boven. De zuidelijke mammoet *Mammuthus meridionalis* was vertegenwoordigd door een stukje kies, een halve atlas, een bekkenfragment en het gewrichtsvlak van een schouderblad. Het paard liet zich zien door een teenkootje, een calcaneum (hielbeen) en een prachtige astragalus (sprongbeen).

Levend fossiel

De korren haalden ook tal van andere interessante zaken op (fig. 2). De aanwezige biologen konden wieren, kreeften, sponzen en andere zeedieren bestuderen. Hoogtepunt was de vangst van de zeemuis *Aphrodite aculeata*, een ringworm die met zijn borstelvormige haren meer weg heeft van een muis dan van een worm.

Fig. 2: De netten brengen interessante zaken naar boven.

Fig. 2: Interesting material is being trapped in the nets.

Fig. 3: Een unieke vangst: de ellepijp van een hyena.

Fig. 3: An unparalleled catch: the ulna of a hyena.

De voorouders van dit dier leefden al zo'n 500 miljoen jaar geleden. Een levend fossiel dus! Archeologisch geïnteresseerden verzamelden middeleeuwse bouwfragmenten en potscherven. Mogelijk zijn ze afkomstig van het dorpje Suytkerck, dat tijdens een springvloed door de Oosterschelde verzwolgen is.

Opvallend was ook het grote aantal kleiconcreties dat in de netten mee naar boven kwam. Mogelijk stammen ze uit dezelfde laag als de fossielen. Tussen het bodemmateriaal bevond zich ook een grote Pliocene schelp (geslacht *Arctica*). Leuke dingen allemaal, maar we waren gekomen voor fossielen van zoogdieren.

Supervondst

Bij de aanblik van een langwerpig stuk bot begonnen de harten van de opvarenden sneller te kloppen. Een ellepijp, dat was duidelijk (fig. 3). Maar van welk dier? Enkelen waren er meteen van overtuigd dat het van een carnivoor moest zijn. Het zou dan kunnen gaan om de hyena *Crocota perrieri* of de sabeltandtijger *Homotherium latidens*. De hyena heeft zijn aanwezigheid alleen kenbaar gemaakt door keutels en knaagsporen op botten van andere dieren. Van de sabeltandtijger is alleen een stukje onderkaak gevonden. Als rechtgeaard wetenschapper probeerde John de Vos de gemoederen tot bedaren te brengen. Eerst uitzoeken. Een varken kan ook, zei hij.

Lars van den Hoek Ostende heeft het bot inmiddels vergeleken met skeletten van varkens en vleeseters uit de collectie van het NNM. Zijn voorlopige conclusie is dat het bot waarschijnlijk toch van een hyena is. Een supervondst!

Neushoorn

De Oosterschelde had nog meer verrassingen in petto. Op een gegeven moment rolde een stukje zwart bot op het dek. Het proximale deel van een spaakbeen. Het gewrichtsvlak dat aan het opperarmbeen scharniert was prachtig bewaard gebleven. Even werd gedacht aan een rund. Maar al snel werd duidelijk, dat het maar van één dier kon zijn: de etruskische neushoorn *Stephanorhinus* cf. *etruscus*. Wéér een belangrijke vondst! Het tweede fossiel van deze soort uit de Oosterschelde. De dag kon niet meer stuk. Tot dusver was alleen een sterk afgesletten kies van de etruskische neushoorn opgevist. Opvallend was, dat het breukvlak van het botfragment er vers uitzag. Mogelijk stak het spaakbeen toen het werd opgevist half uit het sediment en is het door de over de bodem slepende mosselkor afgebroken.

Plaatsbepaling

Volgend jaar vist de ZZ8 ongetwijfeld weer op de plek waar de bijzondere fossielen naar zijn boven gekomen. Wie weet, belandt dan het resterende deel van het spaakbeen van de neushoorn in de netten en kunnen de botdelen worden samengevoegd. Gelukkig zijn de vondstposities van alle opgeviste fossielen vastgelegd. Rita de Vos zorgde daar deze keer voor. De plaatsbepalingen zijn niet alleen van belang om eventuele ontbrekende botdelen op te kunnen sporen, maar ook om inzicht te krijgen in de verspreiding en dichtheid van fossielen op de Oosterscheldebodem. Met de 46ste bottentocht is opnieuw duidelijk geworden, dat resten van landzoogdieren uit het begin van het Pleistoceen zeldzaamheden zijn, die slechts zeer lokaal - d.w.z. in de diepste geulen - voorkomen. Maar de voorraad is nog niet uitgeput. Ruim vijftig zwaar gemineraliseerde botten die op het motorluik te drogen lagen, vormden het bewijs. Tijdens de terugtocht naar Zierikzee gingen de stukken van hand tot hand. Leek en wetenschapper lieten hun fantasie gaan over de dieren in ons land in een ver verleden (fig. 4).

Toekomst Kor en Bot

Aan Mr J. Asselbergs, de burgemeester van Zierikzee en tevens voorzitter van het genootschap Kor en Bot, werd 's avonds bij het diner zoals gebruikelijk het op één na mooiste fossiel overhandigd. Dat was dit jaar het sprongbeen van het paard (een echte Zeeuwse knol volgens John de Vos). Het was weliswaar niet het op één, maar op twee na mooiste fossiel. De botten van de carnivoor en de neushoorn verdienden echter nadere wetenschappelijke bestudering en gingen mee naar Leiden.

Burgemeester Asselbergs merkte in zijn dankwoord op, dat Zierikzee op 1 januari volgend jaar met andere gemeenten wordt samengevoegd in de nieuwe gemeente

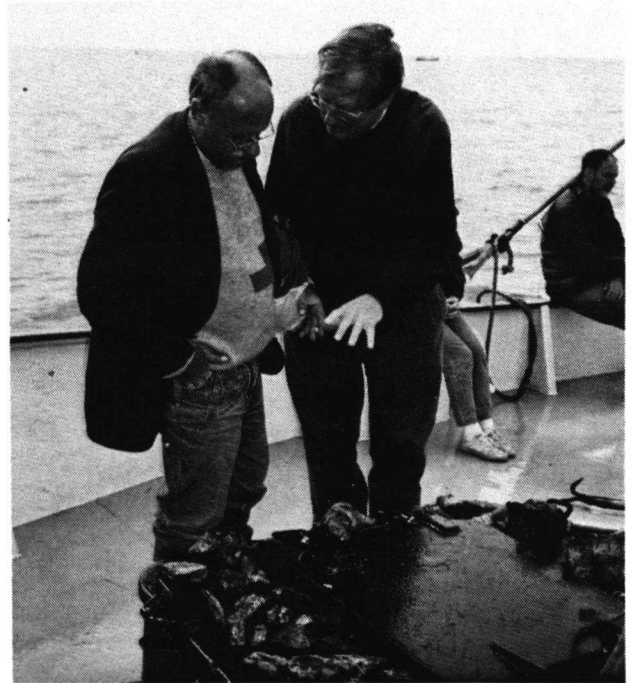

Fig. 4: Dr J. de Vos en Mr. J. Asselbergs, voorzitter van Kor en Bot, bespreken de fossielenvangst.

Fig. 4: Dr J. de Vos and Mr. J. Asselbergs, chairman of the Kor en Bot Society, discussing the trawled up fossils.

Schouwen-Duiveland. Hij kon nog niet zeggen wat dit voor het genootschap de Kor en Bot betekent. De burgemeester sprak de hoop uit dat de gemeente Schouwen-Duiveland de Kor en Bot traditie ongewijzigd zal voortzetten.

Lepel

Het laatste woord bij het diner was aan de Belgische kok monsieur Pierre. Tijdens de Kor en Bottochten bereidt hij steevast het traditionele mosselmaal. De opvarenden waren dit keer getuige van een aandoenlijk tafereel. Monsieur Pierre zat met de steel van een bezem in de mosselpan te roeren. Op de koter bleek nergens een lepel te vinden. Vlak voor het diner was Monsieur Pierre nog fluks de stad in geweest om een lepel te kopen. Plechtig overhandigde hij het roerijzer aan de familie Schot. Voor de volgende tocht.

Adres van de auteur:

Hansjorg Ahrens
Nationaal Natuurhistorisch Museum
Postbus 9517
2300 RA Leiden